

CSEPELY-KNORR LUCA

A hotkóci szentimentális kert, a „kert portréja”, és a portré festője¹

*The Sentimental Garden at Hotkóc,
the ‘Portrait of the Garden’,
and the Portraitist*

LEKTOR | FATSAR KRISTÓF

A hotkóci Csáky-kastély szentimentális kertje a róla fennmaradt leírásoknak és rajzi dokumentumoknak köszönhetően jól ismert a magyar kerttörténet iránt érdeklődők számára. A kert huszonnégy részletét ábrázoló „kertportré” egyedülálló képi forrás, sokszor publikált tárgyi emlék (1. kép). Kevésbé ismert azonban a portré festőjének, Rombauer Jánosnak a személye és művészete.

Rombauer János kortársai számára ismert portréfestő volt Magyarországon és a cári Oroszországban egyaránt. Az utókor kutatói szerint tájképeinek és kertrészleteinek kompozíciója és előadásmódja miatt a történeti tájfestészet előfutárának is tekinthető.² A továbbiakban bemutatásra kerülő három képe azért is jelentős, mert Magyarországon a romantikus festészet kialakulásának fontos állomása volt az angolkertek ábrázolása.

A festő 1782-ben Lőcsén született. Életének és művészetének első kutatója, Divald Kornél publikálta a lőcsei templomban őrzött keresztlevelét, amelyből kiderül, hogy apja jómódú asztalosmester volt. Ezt bizonyítja az a tény, hogy több keresztszülőt is megneveztek, mely a korszakban az anyagi jólétet jelezte.³ Az életrajzíró szerint szülei teológusnak szánták, ezért utazott Németalföldre, ahol kapcsolatba kerülhetett a festéssel is. Az utóbbi idők kutatásai azonban ezt a feltételezést alaptalannak tartják.⁴ Valószínűbb, hogy fiatal korában az eperjesi Steinhübl cég gyarmatáru-kereskedésében dolgozott inas-ként. Élete eseményeinek tanulmányozásánál fontos forrásként kell megemlítenünk Kazinczy Ferencnek, a kor jeles közéleti személyiségének levelezését. Kazinczy írásából derül fény arra, hogy az ifjú művész a dán származású festő, Johann Jakob Stunder pest-budai műhelyében tanult. A mester Kazinczy

1 | Részletek a hotkóci Csáky-kastély kertjéből. – Rombauer János 1803

2 | Ifjú a tájban. – Rombauer János 1804.

3 | Parkban. – Rombauer János 1805.

4 | Fessler Ignác Auréli történetíró, a szentpétevári evangélikus egyház szuperintendense arcképe. – Rombauer János 1821.

5 | Férfi arckép. – Rombauer János

baráti köréhez tartozott, és az író 1803-ban nála ismerte meg Rombauer-t, akivel a későbbiekben baráti kapcsolatot ápol.⁵ A Stunder műhelyben töltött időn kívül nincs adatunk arra, hogy alapos festészeti képzésben lett volna része.

Rombauer korai festészeti alkotásairól keveset tudunk.⁶ A 'Részletek a Hotkóci Csáky kastély kertjéből' című az egyik legkorábbi datált műve.⁷ Megrendelője gróf Csáky Emánuel szepesi főispán, a hotkóci uradalom tulajdonosa volt.⁸ Jelenleg még nem tisztázott kérdés, hogy a jómódú és befolyásos gróf miért egy fiatal, kezdő festőre bízta a számára fontos kert részleteinek megfestését. Kapcsolatba kerülésük egyik lehetséges magyarázata, hogy Rombauer mestere, Stunder János Jakab festette meg korábban a gróf portréját. Az is elképzelhető, hogy a Kazinczyval való ismeretsége segítette hozzá a munkához. Kazinczy feleségének, gróf Török Zsófiának ugyanis jóbarátja volt a főispán felesége, gróf Szirmay Anna.⁹ Az angolkertekkel, és esetleg a Csáky családdal is kapcsolatban állhat másik két korai festménye, az 1804-es 'Ifjú a tájban' (2. kép), valamint az 1805-ös 'Parkban' (3. kép) című.¹⁰

Arról nem ismerünk pontos adatot, hogy Rombauer mennyi ideig tanult Stunder műhelyében, illetve hogy utá-

na hol dolgozott. Az 1804-ben Steinhübl Sámuel eperjesi kereskedőről festett portréja miatt elképzelhető, hogy ebben az időszakban ismét az ő alkalmazásában állt. Valószínű, hogy a fiatal festő nyaranta az akkor első virágkorát élő Bártfafürdőn dolgozott és fürdővendégeket festett, ahogy azt több más művész is tette a korszakban. Itt ismerkedett meg Iljinszkij gróffal, akinek meghívására Szentpétervárra utazott.¹¹ Halotti levele szerint a Cári Művészeti Akadémia tagja volt, ezt azonban az ottani kutatások nem erősítik meg.¹² Ugyanakkor egyes források szerint a cártól még Magyarországra való visszaköltözése után is nyugdíjat kapott, ami a korábbi állítást támaszthatja alá.¹³ Oroszországban már kevéssel megérkezése után is jelentős megbízásokat kapott, valószínűleg befolyásos pártfogójának köszönhetően. Ezek közé tartozik több grófi pár, tábornok és lovasgárdista portréja is. Festésmódja sokat fejlődött az Oroszországban töltött idő alatt, azonban egész munkásságára jellemző, hogy művészeté soha nem vált egyenletes színvonalúvá.¹⁴

A festő Szentpéterváron vette feleségül Amelia Baumann-t, és 1824-ben vele együtt költözött haza Eperjesre, ahol rokonai akkor éltek. Hazatérésének körülményeiről szintén Kazinczy

levelezéséből értesülhetünk.¹⁵ Ebből tudhatjuk meg azt is, hogy magával hozta a még Szentpéterváron festett Fessler Ignác arcképet is, mellyel itthon is elismerést aratott¹⁶ (4. kép).

Rombauer Magyarországra érkezése után is többségében portrékat festett, gyakran táji háttérrel, de fennmaradtak tájképei, valamint szakrális tárgyú műalkotásai is.¹⁷ A Magyar Nemzeti Galériában, valamint magángyűjteményekben több, ebből a korszakból való portréja is megtalálható (5. kép). Tájképei közül érdemes megemlíteni az 1830-ban készült 'Eperjes látképe' című alkotását, melyen már megjelenik a magyarországi XIX. századi tájképfestészet újfajta szemlélete: az ábrázolásban a táj jellegzetességei, története iránti érdeklődés, és a festő személyes érzelmei is szerepet játszanak.¹⁸

Oroszországból való hazatérése után még huszonöt évig élt Eperjesen. Élete vége felé több tragédia is érte, felesége és egyetlen lánygyermeké is korábban halt meg, mint ő; mindkettőjük sírfeliratát a festő fogalmazta.¹⁹ 1849-ben ő is Eperjesen halt meg, agyvérzésben.²⁰

A hotkóci kert az egyik korai, magyarországi tájképi kert, az átmeneti stílus képviselője. Kertépítészeti programját tekintve a szentimentális

kertek jellegzetességeit viseli magán, a tervező nagy hangsúlyt fektetett a kert érzelmi szerepére, vagyis emlékezést és elmélkedést elősegítő építmények és feliratok nagy számban voltak a kertben.

A kastély, amelynek kerti homlokzata Rombauer festményén is látható, egy 1702-ben épült udvarház átalakítása után készült el, 1780 körül. Mai romantikus formáját egy 1860-as átépítés után nyerte el. A park első formájában barokk stílusú volt, ennek hatása

41

a szentimentális kertben is érezhető, a kastély épülete körül a korábbi szerkezet maradt a meghatározó. Az átalakításról gróf Csáky Emánuel döntött 1800 körül, 1802-ben egy barátjának írt francia nyelvű levelében részletesen le is írta az elkészült kertet. Röviddel ezután, 1803-ban festette Rombauer a huszonnégy részletet ábrázoló olajfestményt.²¹ További két dokumentum is ismert a kerttel kapcsolatban, az egyik Kazinczy Ferenc levelezésében fennmaradt saját leírása és rajza a kertről 1806-ból (6. kép),²² a másik egy 1888-as felmérési terv, melyet Csáky Kálmán készítettett Bednárovics Győző erdész növendékkel (7. kép).²³ Ekkor a korai angolkert úthálózata és a berendezések jelentős része még megvolt. A tervlapon azonban nem ábrázolták azokat a jellegzetes növényi elemeket, melyeket Rombauer a festményén megörökített. Ugyanakkor olyan elemek helye is azonosítható, melyeket a leírások nem említenek, vagy a leírásokban szerepelnek, de a festményen

nem. Az építményeknek a négy forrás által rekonstruált elhelyezkedése a kertben a 8. képen látható.²⁴

A tervlapon és a képen is ábrázolt kerti elemek a következők (A festményen jelzett sorszámok szerint.):

- Nr. 2.: Szökőkút – romjaiban ma is látható.
- Nr. 3.: Remeteség – helye egyértelműen azonosítható a tervlap feliratai alapján, ma már nem látható.
- Nr. 5.: Kettős obeliszk – rossz állapotban, de ma is áll, a feliratai olvashatóak. Csáky Emánuel szüleinek, gróf Csáky Györgynek és Erdődy Henriette-nek sírja.
- Nr. 7.: Oszlopos gloriette – az „Erény temploma”-ként van feltüntetve a felmérési tervlapon.
- Nr. 14.: Gótikus kápolna – felújított állapotban, egy későbbi időszakban készült bővítménnyel

31

51

– amely valószínűleg a kastély 1860-as évekbeli romantikus stílusú átalakításával egy időben készült – együtt ma is áll. Rombauer ábrázolásának jelentősége, hogy az átalakítás előtti állapotot mutatja. Kazinczy leírásában említi az oltárkép helyett az aranyozott korpuszsal díszített keresztrefeszítés ábrázolást, illetve Kozma és Damián szenteket. Ezek ma is láthatóak, az oltár-építmény azonban a templom későbbi bővítésének idejéből származik.²⁵

- Nr. 16.: Kő kapu – a kerítés oszlopainak romjai a mai napig megtalálhatóak a kertben, a kapu a kastély északi homlokzata felőli kocsibehajtónál lehetett, a felmérési terv csak itt ábrázol hasonló építményt.
- Nr. 20.: Gótikus lovagvár – romjai ma is láthatóak.
- Nr. 22.: Római romok – ma már nem látható.
- Nr. 23.: A kastély kertre néző háromnyílásos homlokzata – a kép az 1860-as átalakítás előtti homlokzatot mutatja, melyről eredeti tervrajz nem maradt fent, az ábrázolás ezért építéstörténeti szempontból is fontos. Jelenleg ez a homlokzat teljesen átépített.

A festményen szereplő, és a leírások alapján a tervlapon azonosítható helyen lévő építmények:

- Nr. 1.: Kuglipálya – a kastély keleti homlokzata előtt volt.
- Nr. 9.: Kerti színház – Csáky levelezésében „amphiteatre” néven említi, az „Erény templomá”-nak közelében helyezkedett el, a kert északi oldalán.
- Nr. 11.: Obeliszk – Kazinczy a Hazai Tudósítások olvasóinak írt levelében leírja az udvar közepén felállított magas obeliszket, amely egy kutat takar el. A kép alapos megvizsgálása után látható, hogy az obeliszk

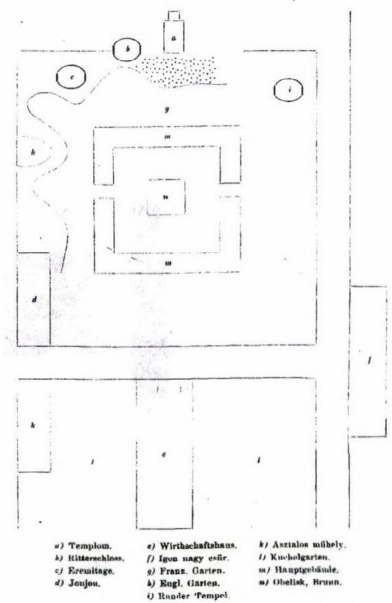
bal oldalán látható egy félkör alakú kő tányér, amely felfogja a vizet.²⁶

- Nr. 8.: Növényekből alakított lugas és kerti székek,
- Nr. 12.: Fából ácsolt pavilon,
- Nr. 13.: Gyermekhinta,
- Nr. 15.: Vénusz szobra,
- Nr. 17.: Ámor szobra – szintén Kazinczy említi leírásában, hogy a kastély déli homlokzata mellől induló, és a gótikus templomhoz vezető út mellett találhatóak mindenféle kisméretű építményekkel, melyek a festmény ábrázolásai közül ezeknek felelnek meg.²⁷

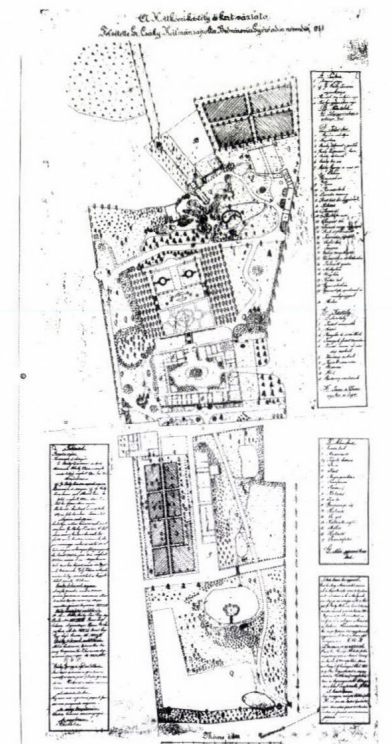
Csak a festményen szereplő építmények:

- Nr. 4.: Virágkosár – valószínűsíthetően a kert barokk stílusú részénél több ilyen helyezkedett el.
- Nr. 6.: Növényekből alakított kerti pavilon – a leírásokban és a festményen sincs megnevezve.
- Nr. 10.: Vízésés – a leírások alapján a remetesség keleti, kastély felőli oldalán helyezkedhetett el.
- Nr. 18.: Kínai pavilon – A forrásokban pontos helyére utaló leírást nem találtam. A kert jelenlegi állapotáról készült fényképek és a térkép felsorolása alapján elképzelhetőnek tartom, hogy a nyugati felső kertben, a lovagvártól délre, a remetestől nyugatra helyezkedett el.
- Nr. 19.: Faépítmény – a leírásokban és a festményen sincs megnevezve.
- Nr. 21.: Fülkés kőépítmény – funkciója azonosíthatatlan, semmilyen forrásban nem szerepel.
- Nr. 24.: Lugások és faépítmény – valószínűnek tartom, hogy a kert három teraszából álló franciakerteri részének közelében állhattak.

A leírásokban szereplő, illetve a helyszínen ma is látható építmények, melyek helye a felmérési tervlapon azonosítható:

61

71

Gótizáló kőépítmény és Gazdasági épületek – jelenleg felújított állapotban megtekinthető a kertben.

Vártorony vagy Kerti építmény romja – a levél leírása említi egy vártornyot a kastély déli homlokzatától nem messze, Kazinczy leírásában olvashatunk egy 'Jougou' nevű kerti építményről, amely az ő rajza szerint itt lehetett.

GÓTIZÁLÓ KÁPOLNA

KINAI PAVILON

LOVAGVÁR

REMETELAK

GÓTIZÁLÓ KŐÉPÍTMÉNY

SZŐKÓKÚT

KÚT. OBELISZK

NYUGATI SZÁRNY

VENDÉGSZOBÁK

NYITOTT VERANDA

VÁRTORONY

JOUJOU

GAZDASÁGI ÉPÜLETEK:

KERTÉSZ LAK

MAGSZÁRÍTÓ

FOGOLY KETREC

SZÍN

ANYAGRAKTÁR

SERFŐZDE

SÍRKERT

FELSŐ GYÜMÖLCSÖS ÉS ZÖLDÉGES KERT

GAZDASÁGI ÉPÜLETEK:

MELEGHÁZ, ÜVEGHÁZ

KERTÉSZLAK, GYÜMÖLCSHÁZ

KETTŐS OBELISZK

RÓMAI ROMOK

GÖRÖG TEMPLOM

'ERÉNY TEMPLOMA'

3 SZINTES

TERASZOS FRANCIAKERT

AMFITEÁTRUM

KERTRE NÉZŐ NYUGATI HOMLOKZAT

DISZTEREM, KÖNYVTÁR

KOCSIBEHAJTÓ

KAPU

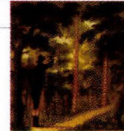
KELETI HOMLOKZAT

FŐLAKOSZTÁLY, LIVINGROOM

KUGLIPÁLYA,

KÜTTAL ELLÁTOTT

TÁGAS BARLANG

HALASTÓ

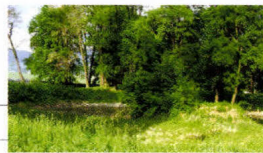

TÓ

HALASTÓ

SZIGET

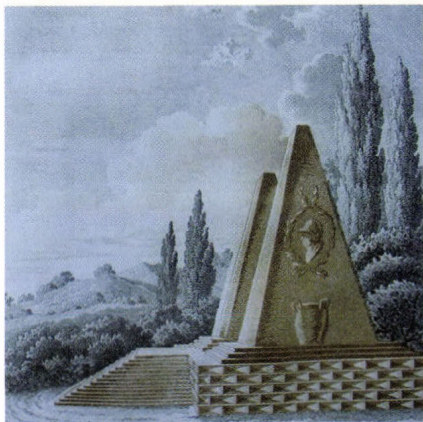
HALÁSZKUNYHÓ

Mérete 1:1000

9 |

10 |

A felmérési tervlap az 1888-as állapotokat nagyon részletesen mutatja be. Azok az elemek, amelyek a tervlapon nincsenek ábrázolva, valószínűleg olyanok lehettek, amelyek a kert elkészülte után több mint 80 évvel valószínűleg már nem voltak meg. Ilyenek a növényekből formált építmények, valamint a mozgatható berendezési tárgyak (pl.: Nr.4., Nr. 8., Nr. 12.)

A kerttel kapcsolatban tervező neve nem maradt fent, Kazinczy is csak annyit említ, hogy a kert építmények feliratait a gróf fogalmazta.²⁸ Galavics Géza hívta fel a figyelmet a kert egyes elemei és Grohmann Ideenmagazinjának ábrázolásai közötti hasonlóságra.²⁹ Az építés időszakában az Ideenmagazin valamint Hirschfeld Theorie der Gartenkunst című munkájának hatá-

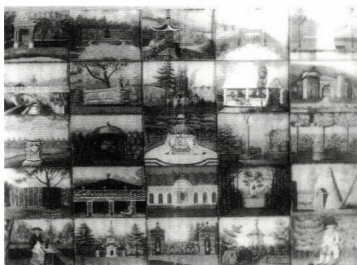
sa egyértelmű, ezt Kazinczy „Ánglus” kertekről írt munkájában is említi³⁰. A kapuépítmény formája, valamint a síremlékként funkcionáló kettős piramis megtalálható az Ideenmagazinban. Nagyon hasonló az ott közltekhez a remeteség fából ácsolt épülete, a templom északi oldalbejárata pedig szinte teljesen azonos az egyik metszeten látható gótizáló részlettel (9. kép).³¹

A festmény ábrázolásainál is felmerülhet a kérdés, hogy vajon természet után festett, s valóban megépült épületeket látunk, vagy mintakönyvek ábrázolásait vette át a fiatal festő. A válasz valószínűleg a kettő együttes alkalmazásában keresendő. Ha megnézzük a kettős piramis ábrázolását Rombauer festményén, ott sokkal keskenyebb, nyújtottabb arányú építmény figyelhető meg. Noha jelen-

leg a kettős piramis igen rossz állapotban van, arányai még mindig inkább idézik a festményen láthatót, mint a mintakönyvbéli forrást (10. kép). Ugyanakkor funkciója – Csáky Emánuel szüleinek síremléke – és alapvető formája nyilvánvaló, hogy Grohmann mintakönyvéből származik, hiszen ő is a házastársi hűség jelképének szánta az építményt. Valószínűsíthetően az építmények kiválasztása a mintakönyvek alapján történt, megfestésük pedig a mintakönyvek, és a helyi jellegzetességek, arányok és táji adottságok figyelembevételével. Ugyanakkor a felmérési terv és a jelenlegi állapot ismeretében azt is meg kell említeni, hogy Rombauer vélhetően nem a kertben látott környezetet festette meg tájképi háttereiben, hanem inkább egy, a környékre jellemző tájat. Erre példa a

szökőkutat ábrázoló részlet, amelynek háttérében az angolkerter, vagy a francia kert következő szinten lévő teraszát kellene ábrázolni a háttérben húzóódó hegyek előtt. Ebből a szempontból érdekes a kapuábrázolás is, hiszen a háttérben ismét a szökőkút ábrázolásról ismert, szépségi hegyes tájat láthatjuk. A kapu kiképzése és ábrázolása arra utal, hogy a kertbe vezető főbejárat volt, ami a kastélyhoz közel helyezkedett el. Így inkább a kastély-épületet, vagy a kert egyes részleteit kellett volna a háttérben ábrázolni, ha a festő a valóság pontos visszaadására törekedett volna.

Rombauer festménye Rivetti csákvári kertet ábrázoló képei mellett a legrészletesebb képi forrás a szentimentális kertek időszakából.³² Szerkezeti felépítése, a négy soron keresztül hat-hat részlet külön keretben történő ábrázolása a magyar műalkotások között teljesen egyedülálló. Külföldi emlékek között található egy alkotás, amely a hotkóci képpel sok hasonlóságot mutat. Ez Johann Friedrich Dryandernek a ludwigsbergi angolkertről festett 25 miniatúrából álló műve (11. kép).³³ A festmény öt soron keresztül, soronként öt-öt képben mutatja be a németországi angolkert egyes elemeit. Az ábrázolt építmények nagy részben megegyeznek a Rombauer által festett képen szereplőkkel. Mindkettőn megtalálható a középkori vár, az antikizáló rotunda, a kínai pavilon és a kapuépítmény. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon ez az eddig teljesen egyedülállónak hitt ábrázolás elterjedt reprezentációs forma volt-e a korokban. A két festmény szerkesztése, és az ábrázolt elemek annyira hasonlóak, hogy a köztük lévő kapcsolat nem lehet kizárni, és azt sem, hogy

111

több ilyen ábrázolás is létezett. Jelenlegi ismereteink szerint van egy igen meghatározó eltérés a két műalkotás között, ez a képek készülésének célja. Dryander festménye a kutatások szerint vázlatként készült, tanulmány egy későbbi műhöz. Készített ugyanis egy ötven darabos miniatúra-sorozatot a ludwigsbergi angolkert építményeiről. Ebből huszonnyolc miniatúra egy farsangi ünnepségre készült, ahol a herceg és hercegnő a ruháján viselte az elefántsontra festett kertrészleteket ábrázoló gombokat. A másik huszonkét miniatúra egy mahagóniból készült doboz fedelét díszítette (13. kép). Ugyanakkor az sem elképzelhe-

tetlen, hogy a tanulmányként nyilvánított kép is kész műalkotás volt, és a megrendelő a kép láttán döntött a gombok elkészítéséről.

Befejezőként szeretném bemutatni Rombauernek két korábban említett képét, amely kerttörténeti szempontból fontos lehet. Az 'Ifjú a tájban' (2. kép), valamint a 'Parkban' (3. kép) című képpel kapcsolatban felmerültek már elképzelések a megrendelő személyét, valamint a háttérben megfestett kertek helyszínét illetően. Az 'Ifjú a tájban' című képen fiatalember portréját láthatjuk, aki egy angolkerterben ül, pipázik, és egy arany betűkkel

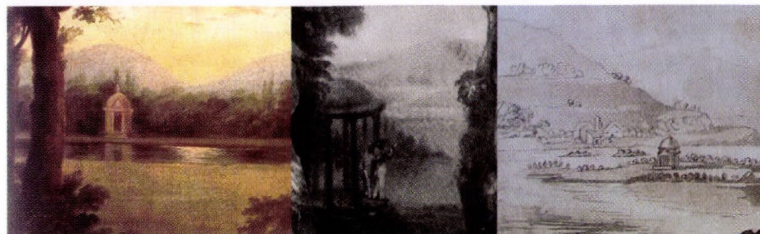

121

13 |

feliratozott Rousseau-kötetet olvas. A kép 1804-ben készült, a hotkócot ábrázoló festmény egy évvel korábban. Több kutató próbálta bizonyítani, hogy a festményen ábrázolt fiatalember Csáky gróf családjához tartozhatott, és a kép a hotkóci kertet ábrázolja.³⁴ Tyihomirov Rombauer-ről írt tanulmányában felveti a kép háttérben látható rotunda, és a hotkóci kép 6. számú ábrázolása közötti formai hasonlóság jelentőségét, ami szerinte azt bizonyíthatja, hogy a két képen ugyanaz a kert látható. Véleményem szerint ez az összehasonlítás és érv nem meggyőző, hiszen a hotkóci kertet ábrázoló festményen a 6. számmal jelzett részlet egy növényekből formált építmény, az 'Ifjú a tájban' című képen pedig egy kőből épült antikizáló templom látható. A 'Parkban' című kép fiatal lányt ábrázol, szintén angolkertet ábrázoló háttér előtt. Itt is látható egy rotunda, mely azonban kör alaprajzú, míg a hotkóci részleten ez az építmény jellegzetes hatszögletű. Mindkét építmény előfordulhatott bármelyik tájképi kertben az 1800-as évek elején. Grohmann Ideenmagazinjában számos, a két képen ábrázolható hasonló építményt találhatunk (13. kép). Mindkét képen hasonló környezetben, egy szigeten áll a centrális építmény. Ugyanígy elhelyezés található a táj jellegzetes elemeit, mint például

14 |

15 |

a hegyeket ábrázolja, semmint hogy fényképszerű pontossággal felidézze az adott kertrészletet.

Ilyen alapon elképzelhető, hogy a két portré háttérben sem konkrét kertről van szó. Véleményem szerint inkább az angolkerthez kapcsolódó eszmék megjelenítése volt a fontos, egy jellegzetes angolkertrészlet felidézésével, amely bárhol lehetett. Ebben az esetben az egyes építmények és más ábrázolások közötti hasonlóság keresése nem vezet jó megoldásra. Tó, sziget és antikizáló templom mind voltak a hotkóci kertben is. Rombauer mindkét angolkertrészlettel megfestett képén ezeket ábrázolta. A hotkóci rotunda azonban a leírások szerint dombon állt, és nem szigeten. Csak a tájkép alapján tehát – véleményem szerint – nem lehet azonosítani a megrendelő személyét. Van azonban egy figyelemre méltó részlet a 'Parkban' című képen. (15. kép) Az ábrázolt fiatal nő egy nyíllal egy másik nyilat vés a fakéregbe. Ez a kettős nyíl utalhat az

ifjú hölgy személyére, mivel a szimbólum jelentheti a házasságot is. Kazinczy Cserey Farkasnak 1806-ban írt levelében említi egy igen fiatal lányt, aki nemrégén házasodott. Ez alapján elképzelhető, hogy a képen a Csáky család valamely fiatal hölgytagját láthatjuk, hiszen a kép 1805-ben, Kazinczy látogatása előtt készült. Talán a pontos tájbrázolás és építmények azonosítása helyett az apró részletek és szimbólumok által juthatunk közelebb az ábrázolt személyekhez. A pontos azonosítás akkor lenne lehetséges, ha olyan forrás kerülne nyilvánosságra, mely bizonyítja, hogy Csáky Emánuel adott még megbízást Rombauer Jánosnak a hotkóci képen kívül is.

Amint azt a bevezetőben leírtam, kutatásom legfőbb célja a 'portréfestő' életének és művészetének bemutatása, valamint a már korábban publikált források összevetése által a kertrészletek helyének rekonstrukciója volt. Az újabb információk, amelyek a kutatás során tudomásomra jutottak, természetesen újabb kérdéseket vetnek fel Rombauer Jánossal és festményeivel kapcsolatban. Nem készült még el a festő életének és művészetének monografikus feldolgozása, ezért életének több olyan időszakáról sem ismerünk adatot, mely a kerttörténettel foglalkozók számára fontos lehet. Nem ismerjük két ker-

Figyelembe kell vennünk azonban azt is, hogy a festmények háttérben ábrázolt kertek esetében nem biztos az, hogy a táj pontos dokumentálása volt a cél. Ha felidézük a hotkóci kertrészletek ábrázolásait, ott sem pontos a tájbrázolás. Sokkal inkább a táj jellegzetes elemeit, mint például

ti háttérrel megfestett portréján az ábrázolt személyeket. Kérdéses, hogy a kertrészleteket ábrázoló 'kertportréhoz' hasonló ábrázolások vannak, vagy voltak-e még, illetve hogy a Dryander által készített tanulmány és a magyar kép között van-e kapcsolat. Ezeknek a felvetéseknek a megválaszolása még a jövő feladata.

Jegyzet

- 1 Zádor Anna a hotkóci kertről szóló írásában nevezte a 'kert portréjának' Rombauer János festményét. Zádor Anna: Egy angolkert Magyarországon 1800 körül. In: Zádor Anna: Az építészet és múltja. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1988. 254. oldal.
- 2 Szabó Júlia: A mitikus és a történeti táj. Budapest, 2000. 137-139. oldal
- 3 Eredeti keresztlevél idézete: '1782 a. 28. May von Hochwohl erwürden Herrn Johann Hermann (getauft). Johannes. Vater: David Rombauer, ein Tischler. Mutter: Anna Maria geb. Ferdinand Prossin. – Tauf-Zeugen: Johannes Binder ein Zieschmenmacher; Samuel Serling ein Kirschner; Frau Anna Rosina, Johan Georg Schwoegnerin; Frau Judith, Andreas Heuffelin.' In: Divald Kornél: Adatok Rombauer festő Életéről. Singer és Wolfner, Budapest, 1904. 82. oldal.
- 4 Tyihomirov, A.: Rombauer Oroszországban. In: A Magyar Nemzeti Galéria Közleményei. III. szám. Budapest, 1961. 133. oldal.
- 5 Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidornak, 1825. február 23. In: Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi dr. Váczai János. XIX. Kötet. Budapest, 1909. 298-301. oldal. A későbbiekben is tartott baráti kapcsolatra utal még az említett levélen kívül Kazinczy levele Kis Jánosnak, 1825. február 23. In: Kazinczy Ferenc levelezése. i. m.: 268-298. oldal
- 6 Legkorábbi festményeiről Divald Kornél publikált cikket, melyben ismertet két ovális keretben lévő, biedermeier stílusjegyeket mutató arcképet, melyek szerinte legkorábbi ismert művei. A későbbi kutatók ezt megkérdőjelezték, jelenleg bizonyosan neki tulajdonítható legkorábbi műve a hotkóci kertet ábrázoló festmény. Divald Kornél: Újabb adatok Rombauer János festőről. In: Művészet. 1915. XI. évfolyam, 8. szám, 414-418. oldal. Tyihomirov, A.: Rombauer Oroszországban. In: A Magyar Nemzeti Galéria Közleményei. III. szám. Budapest, 1961. 133. oldal.
- 7 A Rombauer János által festett 54 x 81,5 centiméter nagyságú olajfestmény 1950-ben, ajándékként került a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi képcsarnokának Festmény Gyűjteményébe, ahol a mai napig is megtalálható. A festő azonosítása egyértelmű, a képen a 'Joh. Rombauer pinx 1803' felirat olvasható. Rózsa György: A Történelmi képcsarnok legszebb festményei. Budapest, 1977. 30. oldal.
- 8 Gróf Csáky Emánuel született 1763. december 12.-én Pozsonyban, meghalt 1825. november 23.-án Kassán. Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I. kötet. 260. oldal
- 9 Kazinczy Cserey Farkasnak 1806-ban írott levelében említi. In: Kazinczy Ferenc levelezése. i. m.: 317. oldal. Szirmay Anna született: 1771. augusztus 16.-án Toriszán, meghalt 1838 június 26.-án Kassán. Gudenus i. m.: 260. oldal
- 10 Az előbbi a Kassai Vychodoslovenské Galéria 60x73,5 cm-es olaj festménye volt, mely azonban sajnálatos módon a közelmúltba egy tűzvészben elpusztult, az utóbbi az Ukrán Művészet Múzeumában található Kijevben. Mindkét képet közli Tyihomirov. Tyihomirov, A.: i. m.: 8-9. oldal
- 11 Divald Kornél 1915-ben publikálta Steinhübel Károly levelét gróf Dessewffy Emilhez, amelyben a levél írója Rombauerrel kapcsolatban kitér arra, hogy hogyan került Oroszországba. Szintén Divald közli gróf Dessewffy József Döbrentei Gáborhoz írt levelét, amelyben említi a Bártfafürdőn dolgozó vándorfes
- tők életét is. Divald Kornél: Újabb adatok Rombauer János festőről. In: Művészet. XIV. évfolyam, 8. szám, 1915. 414-418. oldal.
- 12 Tyihomirov i. m.: 132. oldal.
- 13 Divald Kornél: Adatok Rombauer festő Életéről. Budapest, 1904. 86. oldal.
- 14 Ott tartózkodása alatt készített műveit az orosz művészettörténész, Tyihomirov dolgozta fel. Tyihomirov i. m.: 131-145. oldal
- 15 Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidornak és Kis Jánosnak, 1825. február 23. In: Kazinczy Ferenc levelezése. i. m.: 298-301. oldal és 268-298. oldal.
- 16 Fessler Ignác Aurél történetíró, a szentpétervári evangélikus egyház szuperintendensének arcképe. Felirat: 'Joh. Rombauer pinxit St.Petersbourg, 1821.' MTA Gyűjtemény. A kép jelentőségét támasztja alá, hogy Rombauer első említése Szana Tamás könyvében található, ahol ezt a képet említi, valamint Kazinczy levelezésében is található utalás a festményre. Szana Tamás: Száz év a magyar művészet történetéből. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1901. 17. oldal. Kazinczy levele Kis Jánosnak, 1825. február 23. In: Kazinczy Ferenc levelezése. i. m.: 268-298. oldal. Szabó Julianna: XIX. század festészete Magyarországon. Budapest, 1985. 107. oldal
- 17 A festő Eperjesen készített munkáiról részletesen: Bayer József: Adatok Rombauer János életéhez. In: Művészet, 1904. III. évfolyam, 3. szám, 186-216. oldal. Divald Kornél: Adatok Rombauer festő életéről. In: Művészet, 1904, III. évfolyam, 2. szám. 123-144. oldal. Szabó Júlia: i. m.: 137.-139. oldal
- 18 A 75x112 cm-es olajkép jelenleg az Eperjesi Városi Múzeum gyűjteményében található. A képről részletesen lásd: Szabó Julianna i. m.: 89. oldal.
- 19 Divald Kornél: Adatok Rombauer festő életéről. In: Művészet, 1904, III. évfolyam, 2. szám. 123-144. oldal
- 20 A lőcsei evangélikus egyház anya-

- könyvében lévő magyar felirat őrizte meg halálának időpontját, sírja jeltelen. A bejegyzést idézi Divald: '1849 febr. 12 elhalt, 1849 febr. 14. eltemetett Rombauer János festész, az orosz császári művészeti akadémiának, Szent Péterváron, tagja; Lőcsei születésű, 67 éves. Elhalt: gutaütésben.' Divald Kornél: Adatok Rombauer festő Életéről. Budapest, 1904. 98. oldal
- 21 A levél részleteit Zádor Anna és Galavics Géza publikálta. Zádor Anna i.m.: 249.-254. oldal. Galavics Géza: Magyarországi angolkertek. Budapest, 1999. 41-54. oldal.
- 22 Kazinczy levele Cserey Farkasnak. Széphalom, 1806. szeptember 23. In: Kazinczy Ferenc levelezése. i. m.: 316-320. oldal.
- 23 Csáky Kálmán az építtető Csáky Emánuel gróf unokája, legidősebb fiúgyermekének, Csáky Tivadarnak a fia. Született Kassán 1836. november 11-én, meghalt Budapesten, 1894. december 9-én. Gudenus i.m.: 260. oldal. A felmérési terven szerepelnek a kerti építmények, ezek feliratai, valamint a kastély beosztása, és a gazdasági épületek is. A tervlap azonban a kastély 1860-as átépítése után készült, és ekkorra már a kert egyes építményei is változtak, erre példa, hogy épült a gótikus templomhoz egy hozzáépítés, melyet a tervlap már ábrázol. A felmérési tervet jelenleg a Lőcsei Levéltárban őrzik, másolatát Fatsar Kristóf bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.
- 24 A festményen látható kerti építményeket Galavics Géza azonosította, ő publikálta a Csáky levélben lévő francia elnevezéseiket is. Galavics Géza i. m.: 41-44., 47-49. és 54. oldal. A jelenlegi állapotról készült fényképeket Fatsar Kristóf és Molnár Gábor Levente bocsátották rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.
- 25 Kazinczy levele Cserey Farkasnak. Széphalom, 1806. szeptember 23. In: Kazinczy Ferenc levelezése. I.m.: 318. oldal, valamint: Hotkócz Ánglus kertek. Széphalom, 1806. szeptember. In: Busa Margit dr (szerk.): Kazinczy Ferenc utazásai. Széphalom Könyvműhely- Felsőmagyarország Kiadó, Budapest-Miskolc, 1995. 114. oldal.
- 26 Kazinczy Ferenc utazásai i. m.: 113. oldal. „Az épület négyszögének közepette egy magas obeliszk áll, rustica rendben, s elrejtí az alatta lévő kutat.”
- 27 Kazinczy Ferenc utazásai i. m.: 113. oldal: „...görbe utakra szabdált sűrűség vezet a nézelőt a templomhoz. El lehet képzelni, hogy ez a sűrűség rakva van ülékkel, kávézó ernyőkkel, hintálókkal, gyűrűlökkel, kalitkatornyokkal, s más találmányával a hivalkodásnak.”
- 28 Kazinczy Ferenc utazásai. i. m.: 114. oldal.
- 29 Galavics Géza i. m.: 44.-45. oldal, Grohmann metszeteinek magyarországi hatásáról részletesen: Hajdú Nagy Gergely: The Role of Garden Buildings in Garden Art. Phd Konferencia, Miskolc
- 30 „...minthogy most mindennek ánglus-kert kell, s száz közt alig van egy, aki tudná mit csinál és mit kell csinálnia, midőn atyjairól reá maradt kertjének egyenes útjait görbéké hagyja vonatni, ha Hirschfeldet Grohmánnak Ideen-Magazinjait éjjel-nappal forgatja is, mert arra, hogy könyvek lelkét megkapjuk, a természettől kell felavatva lennünk, különben minden dolgunk lélektelen majmozás és nevétséges bábjáték.” Kazinczy Ferenc: Hotkócz - Ánglus kertek. Kazinczy Ferenc utazásai. i.m.: 109-110. oldal.
- 31 Grohmann Ideenmagazinjának ábrázolásait Hajdú Nagy Gergelytől kaptam meg tanulmányozásra, amit ezúton is köszönök.
- 32 A Rivetti-féle képekről részletesebben ld. Fatsar Kristóf közleményét a 4D e számában.
- 33 Johann Friedrich Dryander (1756-1812) portré – és miniatúrafestő. A Dryander miniatúráiról készült fényképfelvételeket és leírásukat Christof Trepesch közölte. Trepesch, Christof: Der englische Landschaftsgarten am Ludwigsberg in Saarbücken anhand unbekannter Zeichnungen und Entwürfe. In: Die Gartenkunst. 8. 1996/1. 11-28. oldal.
- 34 Tyihomirov, A.: i. m.: 134. oldal, Szabó Julianna: i.m.: 89. oldal.

SUMMARY

The garden of the Csáky family at Hotkócz is a well-known representative of the so-called sentimental garden design, and therefore has a significant role in the history of Hungarian landscape architecture. Numerous contemporary descriptions and drawings bear witness to this. The oil painting entitled 'Scenes from the Csáky Garden at Hotkócz' – often referred to as the 'garden portrait' – is one of these. The portraitist, János Rombauer, was an acknowledged painter both in Hungary, and Russia. This study presents the life and works of the painter first, then it moves on to ex-

amine the elements of the garden as depicted in the garden portrait. On the basis of the available descriptions and drawings I try to reconstruct the place where these small garden structures used to be. Finally, the study attempts to assess the importance of the painting, comparing it with similar works of art, and also to two other portraits by the same painter, all of which are connected to the concept of sentimental gardens.